

*„Třída je pojem, který je vytvářen
v boji a rozvoji.“
(Lenin 1963 : 309, 310)*

Dělnická třída je v centru veškerého současného světového dění, stává se hlavní společenskou hybnou silou. Účast v třídním boji a zvláště v historickém procesu výstavby socialismu a komunismu násobí možnosti jejího vlastního vnitřního rozvoje, klade velké nároky, ale i vytváří nové možnosti jejich uspokojování.

Nejpokrokovější oddíly dělnické třídy, její ideový a organizačně politický předvoj, se nespokojují s tím, čeho bylo dosaženo. Usilují o trvalé zvyšování společenské úlohy dělnické třídy, její výrobní, společensko-politické i kulturně ideologické aktivity. Tyto úkoly jsou v centru strategie a taktiky mezinárodního dělnického a komunistického hnutí. Jsou hlavním obsahem výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Existuje nedílné, dialektické sepectví růstu přetvářející, tvůrčí úlohy dělnické třídy a budování rozvinuté socialistické společnosti. Pro praxi je proto mimořádně závažné chápat společenské předpoklady růstu vedoucí úlohy dělnické třídy a jejího komunistického předvoje, vyhledávat nejefektivnější formy a metody realizace této její vedoucí úlohy [Katušev 1973 : 4].

1. Význam leninské definice tříd

Třída není empirická či statistická kategorie, nelze ji zachytit sebeexaktnější deskripcí jedinečných, zvláštních, vnějších, nahodilých pozic a tendencí, stanovením

statistických celoskupinových průměrů. Není pouze sumou prvků. Je určována svými podstatnými, obecnými, nutnými, setrvalými, vnitřními vlastnostmi — i když jinak než víceméně zprostředkovaně (ve spojení s jevovým, zvláštním, nahodilým, přechodným, vnějším) se tyto vlastnosti a vztahy nevyskytují. Vlastnosti spjaté s celkem, systémem třídy existují nejen stejně reálně jako části, jako jevové struktury, ale jsou vždy hlavní, rozhodující stránkou vztahů.

Dynamika třídy, vnitrotřídních skupin a vrstev, jejího jádra a hranic, může být pochopena a účinně ovlivněna pouze na základě vědeckého postizení zákonitých rysů, tendencí, které jsou zpředmětněné a zosobněné. Je výrazem procesu upevňování těchto podstatných rysů a tendencí.¹⁾

Diskuse o aplikovatelnosti leninského vymezení tříd

Marxisté vycházejí při určování pojmu třída z odkazu klasiků, zvláště pak z Leninova určení třídy. Vzhledem k tomu, že se u socialistických tříd projevuje jak stálost některých zásadních rysů tříd, tak současně kvalitativně nové rysy v celkovém jejich postavení a úkolech, rozvinula se diskuse o možnosti aplikovat na ně závěry klasiků, zvláště leninské vymezení.

Postupně bylo zformulováno trojí stanovisko. Určitá část vědců v různých socialistických zemích zastává názor, že pojem třídy za socialismu, zvláště v jeho vyšších vývojových stadiích, „nepracuje“, že třídní rozdíly si ponechávají jen malý či nepatrný význam (ohrazují se proti je-

* Redakční poznámka:

Uvěřejňujeme tento příspěvek k vymezení úlohy a specifiky socialistické dělnické třídy vzhledem k tomu, že jde o významnou problematiku, již je třeba věnovat soustředěnou pozornost. Jsme si ovšem vědomi toho, že pojetí statí může v některých ohledech vyvolat upřesňující diskusi.

¹ Metodologickým a teoretickým úkolům při zvyšování vedoucí úlohy dělnické třídy v socialismu věnoval u nás značnou pozornost především I. Hruza, dále L. Zábraňová, J. Houška a další. Znač-

ná pozornost je jim věnována v průběhu dlouhodobé diskuse v SSSR a dalších socialistických zemích. Jak uvádí R. Kosolapov, „v průběhu teoretických diskusí byla vyjevena hlediska a aktuální problémy, které vyžadují dalšího rozpracování“ (Istoričeskaja 1974 : 26). Při jejich řešení je nutné překonávat zjednodušená, jednostranná, krajní i chybná (metafyzická, antihistorická) hlediska, zvláště eklekticismus, ve prospěch řešení dialekticko-materialistických, vědeckokomunistických (Rabočij 1975 : 8, 17).

jich zveličování) a doporučují obrátit se ke zcela jinému hledisku, tj. k hledisku rozvrstvení, zvláště na základě profesionálních rozdílů.

Další část vědců zaujímá zdrženlivější postoj. Zdůrazňuje nutnost nadále používat leninské vymezení, tj. respektovat stanoviska, že rozdíly mezi třídami, „i když nikoli ve stejné míře, jsou zjištělné ve všech základních třídotvorných znacích“. Ukazuje se však, že se „jejich smysl mění, zvláště když jde o využití leninského pojmu tříd nikoli pro charakter socialistických tříd dělníků a rolníků samotných o sobě, ale pro odhalení vzájemných vztahů uvnitř sovětské společnosti v podmínkách postupného stírání třídních rozdílů“ [Socialističeskoje 1975 : 77, 81, Istoričeskaja 1974 : 28]. Na toto stanovisko dnes přešla větší část původních zastánců stanoviska prvního [Słomczyński 1976 : 43].

Třetí část vědeckých pracovníků konečně klade silný důraz na to, že také socialistické třídy jsou v první řadě určovány vztahem k výrobním prostředkům a svým místem v systému společenské výroby. Toto stanovisko zaujímá například skupina autorů knihy *Rabočij klass SSSR a jeho vedoucí role v strojírenství komunizmu* [Rabočij 1975]. „My se domníváme,“ píše autoři mj., „že při analýze třídní struktury socialistické společnosti je nutné v první řadě vydělit vztah lidí k výrobním prostředkům a jejich místo v systému společenské výroby“ [Rabočij 1975 : 34]. Sdílí je v podstatě také V. S. Semjonov [Semjonov 1969 : 42] a další.

Představitelé obou posledních skupin názorů přitom zdůrazňují, že si dělnická třída udržuje svou vedoucí úlohu ve společnosti až do výstavby komunistické společnosti, tj. do úplného naplnění svého historického poslání. Poněkud odlišně je však interpretována neustále vzrůstající úloha této třídy v průběhu celé této etapy.

Čtyři základní znaky leninského určení jsou také nesterilně charakterizovány. Velmi odlišně je pojímáno místo ve společen-

ské výrobě. V. S. Semjonov a další spojují tento znak do jediného celku s dělbou a organizací práce (jako vztahy mezi lidmi v procesu výroby a směny). Hovoří tudíž o třech hlavních stránkách výrobních vztahů: vztazích k výrobním prostředkům, místu ve společenském uspořádání práce, vztazích rozdělování [Semjonov 1969 : 58]. Podobně spojuje „místo ve společenské dělbě (roli ve společenské organizaci) práce“ A. Galkin [Istoričeskaja 1974 : 123].²

Všichni marxisté uznávají rozhodující význam vztahu k výrobním prostředkům. Část věnuje velkou pozornost především jednotě historického místa a vlastnictví, jednotě vlastnictví a dělby práce [Rabočij 1975; Kronrod 1966; Semjonov 1969].³

Ve své stati se ztotožňují se stanoviskem vyjádřeným kolektivem knihy *Rabočij klass SSSR*. Považují především za správné metodologické argumenty, které uvádí. Zejména v první skupině stanovisek se totiž výchozí i odvozené znaky třídy navzájem odtrhávají (někdy výslovně pomocí tzv. dekompozice znaků třídního postavení), koneckonců i výslovně se podceňuje rozhodující znak. Jak píše kriticky C. A. Stěpanjan, vedoucí autorského kolektivu knihy *Rabočij klass SSSR*..., „logika takových závěrů se projevuje například v úsudku: jestliže všichni členové socialistické společnosti mají rovný vztah k rozhodujícím výrobním prostředkům, který je určujícím třídotvorným znakem, pak v důsledku toho odpadá nutnost dělení lidí podle třídního znaku, neboť veškerá jejich činnost je založena na panství všelidového vlastnictví“ [Rabočij 1975 : 34].

Odlišnost se však také projevuje v akcentu na proces „slévání“ a v jeho výkladu. R. Kosolapov například zdůrazňuje, že obě spřátelené třídy za rozvinutého socialismu „se objektivně nacházejí ve stadiu takového upevnění jejich svazku, které hraničí s organickým sléváním v jakýsi jednotný celek, v pevnou beztřídní pracovní asociaci, jejíž vytvoření předvídali zakladatelé marxismu“ [Istoričeskaja

² A. Galkin vymezuje základní znaky takto: „vztah k vlastnictví (nebo vztah k výrobním prostředkům), místo ve společenské dělbě (nebo role ve společenské organizaci) práce, způsob získávání a rozměry dílu společenského bohatství, kterým disponuje ta či ona sociální skupina“ (Istoričeskaja 1974 : 122).

³ Toto stanovisko vyjadřuje V. S. Semjonov tak, že kritériem rozdělení na třídy není práce „sama

o sobě“ ani dělba práce, ale vztah k výrobním prostředkům, forma vlastnictví úzce spjatá s dělbou společenské práce. Problém je ovšem stále složitější díky tomu, že na základě technicko-ekonomického i sociálně ekonomického rozvoje „nyní však, ve středu 20. století, pojmy výrobce a pracovníka zahrnují skupiny, které se stávají stále více sociálně představiteli jednoho typu, v podstatě stejné kvality“ (Semjonov 1969 : 359).

1974 : 29]. Pokud jde o znak leninského vymezení, tj. „místo v historicky určitém systému společenské výroby“, poukazuje na to, že mizí vlastnický monopol, kdy „jedna třída zaujímá v tomto systému panující postavení a druhá třída podřízené“. V knize *Rabočij klass SSSR* se autoři snaží postihnout nový obsah tohoto znaku formulací, že „dělnická třída je hlavní výrobní silou bezprostředně spojenou s všelidovým vlastnictvím a vytvářejícím základní materiální statky“ [Socialističeskoje 1975 : 78; *Rabočij* 1975 : 34]. V této práci je také konkrétněji analyzován proces sblížování.⁴

Používaná vymezení dělnické třídy

Definice třídy může vyplynout pouze z hlubokého pochopení její společenské úlohy. Studium společenské úlohy je nutno opřít o přesné vymezení podstatných znaků třídy. Oba úkoly se velmi těsně prolínají, jak zdůraznil již I. Hruza [Dělnická 1973 : 41].

Nejčastěji se setkáváme s vymezením, že dělnická třída (proletariát za kapitalismu) jsou zvláště průmysloví dělníci od strojů, tovární, městští dělníci. Proletariát se vytvořil především s nástupem průmyslu, zvláště velkého průmyslu. V závislosti na těchto procesech se formoval proletariát hornický, zemědělský apod. [Marx 1956 : 413, 414; Marx 1957 : 233—508; Marx 1958 : 74].

Klasikové marxismu-leninismu však kladli vždy mimořádný důraz na to, že proletariátem se bezprostřední výrobci stávají nikoli především proto, že jejich práce nabývá určité technické podoby, ale proto, že rozmnožuje kapitál (reprodukuje v rozšířených podobách kapitálový vztah), což zpětně pak dalekosáhle ovlivňuje samu technicko-ekonomickou podobu výroby (okolnost, že se dělník vlastně stává pouhým živým doplňkem stroje, moderní obdobou otroka, i když je hlavním produ-

centem užitné hodnoty a hodnoty). Velkou pozornost věnovali kritice reifikace, zvěcnění sociálních vztahů, fetišismu věcné stránky výroby, rozdělení, oběhu i spotřeby (fetišismu strojů, zboží, peněz, kapitálu) [Marx 1958 : 434].

Jak konstatuje V. S. Semjonov, Marx podává rozvinuté (konkrétní) vymezení proletariátu, které k obvyklému výčtu znaků (námezdní dělníci, zbavení vlastních výrobních prostředků, prodávající pracovní sílu) dodává, že jejich práce především *vylučuje* vlastnictví (jako kapitál vylučuje práci) a z druhé strany, že *bezprostředně* produkuje kapitalistickou nadhodnotu. Tím je odlišen od masy námezdní práce, proto je současně její vedoucí částí [Semjonov 1969 : 91].

Vymezení socialistické dělnické třídy, která kladou důraz pouze na to, že vystupuje jako hlavní výrobní síla (a dodávají více méně úplný výčet dalších znaků) nevyužívají těch možností, které Marxovo pojetí poskytuje. Zejména nevyužívají možnosti ukázat, že dělnická třída je i základním nositelem socialistických výrobních vztahů, rozvíjejících se r.a. základě materiálně technické základny socialismu a socialistického vlastnictví a utvrzujících je. Proto je nutné ocenit charakteristiku podanou v knize *Rabočij klass SSSR*..., která výslovně zdůrazňuje nejen vedoucí úlohu dělnické třídy jako hlavní výrobní síly, ale také jako rozhodujícího představitele a spoluvlastníka (sovladělec) socialistického vlastnictví, celého výrobního způsobu. „Dělnická třída je základním nositelem nového způsobu výroby, nejen současných výrobních sil, ale i socialistických výrobních vztahů, které vznikly a utvrdily se především v průmyslu a poté se rozšířily i na další části národního hospodářství.“ „Dělnická třída je bezprostředně spojena s vyšší formou socialistického vlastnictví — s všelidovým státním vlastnictvím, určujícím rozvoj celého národního

⁴ Kolektiv autorů této knihy propracoval dialektiku dvou tendencí vývoje sociálně třídní struktury socialismu jako „neustálý rozvoj všech potenciálních možností a progresivních specifických zvláštností všech tříd a společenských skupin socialistické společnosti, úplné odhalení jejich tvůrčích sil, zvýšení jejich tvořivé úlohy v systému nových společenských vztahů, ve výstavbě komunistické společnosti“, jako „stále rostoucí, všestranné sblížení dělnické třídy, družstevního rolnictva a inteli-

gence, postupné stírání rozdílů mezi nimi, založené na upevnění jednoty celé společnosti“. (*Rabočij* 1975 : 39). Také R. Kosolapov poukazuje na to, že „vzájemné pronikání tříd a sociálních vrstev“ vedoucí k jejich sblížení, neznamená jejich „přeměnu“, podle níž si osvojují nejlepší kvality „navzájem“, tj. že nemůže být chápáno vulgárně empiricky, ale jako působení dominující, základní tendence. (*Istoričeskaja* 1974 : 33; *Socialističeskoje* 1975 : 88).

hospodářství.“ Dělnická třída je jeho bezprostředním a hlavním nositelem. Oprávněně (z hlediska Marxovy charakteristiky proletariátu) autoři říkají, že v tom je určující ekonomický základ vedoucí úlohy této třídy ve společnosti socialistické [Rabočij 1975 : viz také s. 24].

Při vymezení socialistické dělnické třídy je tudíž nezbytné zevrubněji analyzovat dvě stránky výrobní úlohy dělnické třídy v socialismu.

2. Místo socialistické dělnické třídy ve výrobním způsobu

Hlavní stránka ekonomického bytí socialistické dělnické třídy

Společenská úloha dělnické třídy a tím i její objektivní determinace může být vystižena pouze prostřednictvím materialistického dialektického monismu, tj. při respektování objektivního podmínění výrobním způsobem, jakož i nadstavbovými momenty, úlohou v sociálně ekonomické formaci v rámci epochy. Objektivní determinovanost spojují marxisté především s ekonomickým bytím třídy. Vztah: objekt působení — subjekt působení se objevuje v každé rovině existence třídy (tj. i v politické a ideologické). Těmito procesy je ekonomická determinovanost třídy zprostředkována a utvrzována (pojetí politiky jako koneckonců koncentrované ekonomiky). Funkce třídy jako intelektuálního, morálního a především fyzického vykonavatele historického úkolu vytvoření svobodného, rovného, bratrského společenství na základě osvobození práce vyplývá z jejího ekonomického postavení. Na tomto základě formují komunisté její vedoucí politickou úlohu, její hegemonii, rozvíjejí třídní strategii a taktiku.⁵

Vítězství socialistických výrobních vztahů vytvořilo základ sociální rovnosti, rovné vlastníky, spoluvlastníky výrobních prostředků z dělnické třídy a družstevního rolnictva (bezprostředních výrobců). V řadě socialistických zemí k tomu přistupuje u většiny, či převážné většiny rolnictva vznik skupinové formy socialistického

vlastnictví. Dělníci, družstevní rolníci a inteligence se stali rovnými podílníky na produkci podle množství a kvality své práce.

Při výrobě a rozdělení je základem postupu právní norma, podle níž je naprosto převládající, vyšší forma vlastnictví — celonárodní, všelidový majetek — spojena se socialistickým státem, který pomáhá rozvíjet rovný vztah k výrobním prostředkům a zabezpečuje rovné rozdělení podle práce. Všichni (ve většině socialistických zemí, tj. podle kvantity, rozsahu socializace) jsou zrovnoprávnění, avšak nejen to, jsou si také ekonomicky rovni v důsledku formování jednotné socialistické ekonomiky, prohlubování socialistických ekonomických vztahů jako vztahů přátelství a spolupráce, vzájemné pomoci všech pracujících.

Pro celkový proces prohlubování zespo-lečenšťování práce a výroby mají zvláštní význam podoby tohoto procesu v ekonomické sféře činnosti dělnické třídy. Úroveň technického a sociálně ekonomického zespo-lečenštění v této oblasti je základem specifické ekonomické a třídní pozice dělnické třídy. Z této oblasti vyvěrá vnitřní rozpor (jeho hlavní zdroj) a také rozdíly a rozpory vzhledem k třídě družstevního rolnictva a vrstvě inteligence. V zájmu konkrétního objasnění je však nutno znovu se vrátit k Marxovým určení.

K. Marx chápe výrobní proces z jedné strany jako pracovní proces, tj. „proces, v němž člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou“ [Marx 1954 : 203]. Dialektickým protipólem konkrétní, užitné hodnoty vznikající z konkrétní práce je však abstraktní (bezrozdílná) hodnototvorná práce (odvozené pak i odlišná sociálně ekonomická dělba práce, sociálně ekonomická efektivita práce a výroby, sociálně ekonomická produktivita práce).

Technicko-ekonomická a sociálně ekonomická stránka výroby a práce jsou stránkami jednotného ekonomického systému, v němž jedna stránka není zastupitelná

⁵ V. S. Semjonov právem klade důraz na souvislost tříd s celým výrobním způsobem, tj. zdůrazňuje, že „společenské třídy jsou nejen produktem nerovného místa lidí v systému výrobních vztahů,

ale současně i produktem určité úrovně rozvoje výrobních sil, výrobně ekonomické dělby práce, což je základem konkrétních výrobních vztahů“ (Semjonov 1969 : 40).

druhou a v němž současně (a především) je vždy nutné analyzovat stránku rozhodující, hlavní, vedoucí, která především vyjadřuje určitost systému. Touto stránkou je *stránka sociálně ekonomická*. Ve výrobě nejde jen a především o výrobu zboží, ale především o produkci kapitalistických výrobních poměrů, založených na schopnosti živé práce produkovat nadhodnotu. Marx ukazuje dvojí povahu produktivity práce, výroby, pracovníků, kteří výrobou užité hodnoty nutné a víceméně bezprostředně musí produkovat i nadhodnotu pro kapitalistu, sloužit neustálému sebezhodnocování a reprodukování historicky vzniklých, specificky společenských kapitalistických vztahů. Jde o takovou (sociálně ekonomickou) produktivitu, kdy „produkt je od samého počátku podřízen kapitálu a vzniká jen proto, aby zvýšil hodnotu tohoto kapitálu“ [Marx 1954 : 538; Marx 1958 : 409, 410].

Jak jsme již uvedli, příslušníci dělnické třídy nejen umožňují distribuci nadhodnoty mezi různé podnikatele, případně špičkové zaměstnance, ale především sami bezprostředně tuto nadhodnotu svou ekonomickou aktivitou tvoří.

Fyzická práce a rozvoj socialistického vlastnictví

Dělnická třída je spjata především s fyzickou prací. V devatenáctém a počátkem dvacátého století byla téměř jediným představitelem námezdní práce. To zjednodušovalo problém určení dělnické třídy, která jako třída je ovšem určena především svým postavením v systému výrobních vztahů. Postupně však, jak se její práce oduševňovala a současně rostl přímý výrobní význam představitelů duševní práce (a tudíž jejich význam pro kapitál), se problémy odlišení staly mnohem složitějšími.

Marxisté se v podstatě shodují v tom, že práce proletáře vytváří materiální (tj.

koneckonců látkový) základ pro existenci neproduktivních (z hlediska kapitálu) tříd a vrstev, že je hlavním zdrojem nepracovních důchodů. Problémem však je, v jakém smyslu zůstává takovým základem i pro skupiny zaměstnanců, kteří jsou stále bezprostředněji výrobně činní, stále více se podílejí na výrobě a zvětšování nadhodnoty. Na rozdíl od čisté abstrakce se praxe vyvíjí rozporně (přesněji řečeno, čistá abstrakce tuto rozpornost vyjadřuje jen obecně). Zatímco původně hrála produktivní práce (z hlediska kapitalisty) ve službách malou roli, dnes je její význam pro kapitalistu značný.⁶ Problém je v tom, hraje-li nadále úlohu rozdíl mezi vytvářením nadhodnoty v materiální výrobě a ve sféře nemateriální (o čemž nepochybuje), a tedy v jakém stupni a podobách se tento rozdíl projevuje a jaké má sociální důsledky. Pro odlišení proletariátu i socialistické dělnické třídy od skupiny zaměstnanců má taková analýza značný význam.⁷

Pro určení socialistické dělnické třídy, kde hraje úlohu nikoli produkce nadhodnoty, ale rozšířená reprodukce sociálně ekonomických socialistických poměrů, má nadto zvláštní význam konkrétní charakteristika socialistického vlastnictví, specifiky jeho vyšší podoby.

K. Marx a B. Engels chápali vlastnictví jako chování individua, produkujícího a reprodukujícího se „pracujícího subjektu“ v rámci vztahů vznikajících z působení na přírodu a v určité společenské formě. Rozuměli jim nejpodstatnější stránky vztahů vůči jiným lidem v procesu výroby a prostřednictvím těchto vztahů pak k věcné stránce výroby. Vztah k látkovým činitelům výroby a k technicko-ekonomickým poměrům charakterizovali jako účinek a samozřejmě odvozené pak i předpoklad rozvoje všech nejzávažnějších stránek výrobních vztahů.

Odhalení rozhodujících (nikoli ovšem jediných) zdrojů existence třídy v sociálně

⁶ V „čistém modelu“ jsou inteligence a další zaměstnanci (dnes převážně) námezdními pracovníky, kteří, jak zdůrazňuje V. S. Semjonov, „ve větší části kapitál neprodukují, ale směňují svou práci za důchod pocházející ze zisku kapitalistů či mzdy dělníků“ (Semjonov 1969 : 125). Charakteristika produktivní práce z hlediska její společenské formy je přitom rozhodující, druhé odlišení, tj. produktivní práce podle své látkové podoby, je odvozené. V „čistém modelu“ tedy odlišení produktivní a neproduktivní práce z hlediska kapitálu „nespadá

v jedno s rozdílem mezi materiální výrobou a službami“, jak upozorňuje A. Veber (Istoričeskaja 1974 : 189, 190).

⁷ Část vědců dospívá k závěru, že díky vývoji postavení služeb v technickém i sociálně ekonomickém smyslu, „právě jako produktivní třída zahrnuje současná dělnická třída kapitalistických zemí jako svou neoddělitelnou část spolu s průmyslovými dělníky i pracovníky sféry služeb“ (Istoričeskaja 1974 : 196).

ekonomické a vlastnické sféře, jež se promítá do struktur dělby a organizace práce a do rozdělení, umožnilo také ukázat reálné cesty překonání tříd. K. Marx poukázal na nutnost „obnovit“ vztah mezi bezprostředním výrobcem a podmínkami, za nichž vyrábí, jako vztah svobodného přivlastňování podmínek vlastní práce.

Výsledkem rozsáhlé, podnětné diskuse marxistů o socialistickém vlastnictví je dnes podstatně hlubší chápání způsobu sjednocení pracovní síly s výrobními prostředky (společenského, skupinového přisvojování prostředků, předmětů a produktů práce, rozhodujících podmínek výroby), struktury výrobních vztahů socialismu a socialistického společenského vlastnictví.⁸ Výsledky diskuse dávají možnost konkretizovat postavení socialistické dělnické třídy.

Jakmile bylo socialistickou revolucí dosaženo rozhodujícího obratu, stává se (v procesu sblížování pracovního personálu a bezprostředních výrobců ztělesněných v socialismu ve dvou hlavních třídách) vedoucím procesem činnost těch bezprostředních výrobců, kteří jsou spojeni nejen s nejvyšší úrovní technicko-ekonomických činitelů (s průmyslovou formou výroby, s velkoorganizací práce a výroby), ale kteří tím ztělesňují současně nejvyšší dosaženou úroveň v sociálně svobodném přivlastňování podmínek vlastní práce, vyšší úroveň sociálně ekonomických vztahů, nejvyšší úroveň rozvoje socialistického vlastnictví.

Díky svému místu a úloze v soustavě společenské výroby (ve výrobním způsobu) byla a zůstává dělnická třída „hlavní výrobní silou společnosti, vytvářející největší část společenských statků“ [Katušev 1973 : 5]. Je však současně hlavní sociálně ekonomickou silou. Dosáhla nejvyšší úrovně osvobození práce, a tím i ekonomických předpokladů rovnosti, neboť rozvíjí nejvyšší úroveň sociálně ekonomických (zvláště vlastnických) vztahů díky objektivním ekonomickým podmínkám, díky

svému spojení se státním zprostředkováním dalšího (a trvalého) zespoledenšťování výrobního procesu.

Bezprostřednost společenskosti je založena již v ekonomických (i technických) poměrech, nemůže se však rozvíjet jinak než prostřednictvím státní formy, která v dané (socialistické) fázi rozvoje přesně odpovídá ekonomickým potřebám této vyšší formy vlastnictví. Hlavní příčina tohoto konkrétního propojování ekonomiky a politiky je v tom, jak píše například R. Koso-lapov, že výrobní síly i ve své průmyslové podobě nemohou ještě samostatně a zcela zaručit všestrannou reprodukci socialistických vztahů, tj. působit tak, aby „proces vzájemného působení veškeré masy zvěčnělé živé práce mohl se sebe svrhnout státní formu a pokračovat jako společenská výroba, řízená bezprostředně masou výrobců“ [Socialističeskoje 1975 : 66, 65]. Existují různé společensky hodnotné výroby a práce, je nezbytné zabezpečit společensky potřebné sociální rozdělení bohatství, překonat existující nerovnoměrnost. Sociální rovnost a svobody vznikají v socialismu na základě takové reprodukce rozhodující výrobní síly (člověka), která podněcuje iniciativu jednotlivců a kolektivů zdola a současně stále ještě vyžaduje zvláštní organizující sociální sílu, socialistický stát, vedoucí úlohu strany, rozvoj socialistického politického systému.

K tomuto cíli vede cesta přes rozvoj odpovědné a tvořivé práce všech pracujících, všech bezprostředních výrobců, zvláště dělnické třídy.

Úloha dělby (organizace) práce a rozdělení

Ze soustavy ekonomických vztahů, vznikajících v procesu výroby, rozdělení, oběhu a spotřeby, jsou v souvislosti s třídami (zvláště za socialismu) dále v souladu s leninským vymezením tříd analyzovány způsoby nabývání a velikost důchodu, technická a zvláště sociálně ekonomická stránka dělby práce.

⁸ Diskuse dospěla k závěrům, které mají značný význam pro praxi — totiž že toto sjednocování v podobách charakteristických pro vyšší stadia socialismu je náročným, dlouhodobým procesem, že procesem rozvoje procházejí výrobní síly (zejména jejich nejdůležitější složka, pracovní síla), ale že také „výrobní vztahy nejsou jednou a provždy

dané, neměnné a konečné, jednotné a zcela vyjadřující podstatu socialismu na celé dlouhé cestě jeho pohybu“ (Socialističeskaja 1975 : 62). Ukázala značný význam odlišení právní a ekonomické podoby vlastnictví také pro specifikaci socialistických tříd.

Je známo, že K. Marx, odlišující technicko-ekonomickou a sociálně ekonomickou dělbu práce (např. anarchii společenské dělby práce) jako vzájemně se podmiňující, současně velmi těsně spojoval vývoj dělby práce v obou jejích formách s vývojem vlastnictví. Jak jsem uvedl již ve své studii z r. 1972, „dělba práce vzniká z присвоjování, které v třídních společnostech nabývá povahy soukromého vlastnictví, a její produkty působí zpětně jako závažný limitující rámec „přivlastňování“. Rozhodující je přitom povaha konkretizovaného vztahu obou momentů, tj. soukromého vlastnictví“ [Formánek 1972 : 487]. Sociálně ekonomická dělba práce je výrazem nejpodstatnějších aspektů výrobních vztahů, tj. vlastnictví. V tomto smyslu je produktem i základnou tříd. Jak jsme již uvedli, není důvodu omezovat leninské vymezení tříd jako nejobecnější základ pouze pro vymezení antagonistických tříd [Dělnická 1973]. Leninův poukaz na vlastnictví, konkrétně na dovršení procesu vyvlastnění vyvlastňovatelů, je neoddělitelný od jeho pojetí překonávání staré dělby práce. K tomuto problému se ještě vrátíme.

Bezprostřednost technicko-výrobní a společensko-výrobní činnosti dělnické třídy v socialismu je spjata s okolností, že v organizaci práce (technické i sociální) tato třída bezprostředně zachází s výrobními prostředky v jejich nejrozvinutějších technických podobách (disponuje s nimi) a současně se podílí na jejich vzniku a rozvoji. Přitom je, díky technickým a vlastnickým poměrům, které ztělesňuje, nositelkou nejvyšších forem společenské organizace práce. Bezprostřední výkonná funkce ve výrobě není znakem nižšího společenského postavení, právě naopak. Navíc, není oddělena metafyzickou hranicí od sociálně politického řízení, které je založeno na potřebách rozvinout bezprostřední disponování výrobními prostředky (s ohledem na dvojí stránku bezprostřednosti) a v němž současně jsou (nejen zpro-

středkovaně, ale i přímo) výkonní činitelé sami významně činní.⁹

Dělnická třída získává důchod (ve formě mzdy vzhledem ke státnímu zprostředkování vyšší formy vlastnictví) v bezprostřední závislosti na rozvoji technicky a sociálně vedoucí sféry výroby, a to díky rozhodujícím přínosu k rozvoji zespolečenštění. Forma a výše mzdy v sobě zahrnují vysoké ocenění technicko-výrobní a sociálně ekonomické role této třídy.¹⁰

Úvahu této části statí můžeme uzavřít takto: V socialistické společnosti existují dvě základní formy rozvoje procesu socialistického zespolečenštění (práce a výroby bezprostředními výrobci (dělnickou třídou a družstevním rolnictvem): s bezprostředně celospolečenským dosahem (po sociálně ekonomické a sociálně technické, technicko-ekonomické stránce), se skupinově zprostředkovaným celospolečenským dosahem. Třídy zformované na tomto odlišném základě také různým způsobem přispívají do společenského bohatství ve smyslu bohatství vztahů i věcného bohatství. Proto se liší i proces rozdělení, spotřeby, dělby práce, charakteru i složitosti práce, který zpětně toto postavení dotváří. Příslušníci dělnické třídy jako bezprostřední výrobci jsou nositeli konkrétně historicky nejvyšší formy přivlastňování výrobních podmínek: díky objektivním i subjektivním předpokladům zacházejí s výrobními podmínkami s vyšší mírou (celo)společenské efektivity, tj. ztělesňují vyšší typ ekonomie práce a výroby, která nejvýznamněji ovlivňuje společenský rozvoj.

3. Nadstavbové rysy dělnické třídy v socialismu

Sociálně politické rysy dělnické třídy

Ekonomický základ postavení a úlohy dělnické třídy v socialismu lze vyčlenit z těsného a složitého vzájemného prostoupení s různými stránkami společenského života pouze pomocí abstrakce. K. Marx sledoval skutečný výrobní proces jako základ bezprostředního života.

⁹ Stránka technická a sociálně ekonomická se složitě prolínají v konkrétních skupinách a osobách příslušníků dělnické třídy. Je tím vyjádřena rozpornost jejich postavení jako výkonných výrobců, výrobců užitečných hodnot v konkrétním podniku a nositelů vyšší formy socialistického vlastnictví (tj. i spoludržitelů všelidových výrobních prostředků).

Tento rozpor je závažný prakticky a pro teorii představuje významný řešitelský úkol (Istoriceskaja 1974; Dělnická 1973).

¹⁰ V literatuře se dosud věnuje poměrně malá pozornost rozdílům ve způsobu získávání podílu na společenském bohatství. Většinou se charakterizují kvantitativní poměry.

V současnosti je zvláště aktuální zdůraznit, že zkoumání „musí v každém jednotlivém případě empiricky a bez jakékoli mystifikace a spekulace prokázat souvislost společenské a politické struktury s výrobou“ [Marx 1958 : 51, 39]. L. I. Brežněv na XXIV. sjezdu KSSS zdůraznil těsnou jednotu obou stránek, když mj. prohlásil: „Dělnická třída byla a zůstává základní výrobní silou společnosti. Její revolučnost, disciplinovanost a kolektivismus určují její vedoucí postavení v systému socialistických výrobních vztahů“ [Brežněv 1972 : 275]. Také třídní vědomí a uvědomění (vědomí protikladného postavení třídy vůči dalším třídám, protichůdných i společných, různě hlubokých, víceméně trvalých zájmů vlastní třídy a jejich vztahu k zájmům dalších tříd a vrstev) a politická aktivita (jež je vždy nezbytně akcí třídy) se vzájemně podmiňují.

Podstatná proměna obsahu i forem politiky v socialismu nezmenšuje, ale trvale stupňuje nároky na koncepční, celospolečenské, dokonale organizované a vědecky podložené vedení a řízení v zájmu růstu společenské aktivity a tvůrčí energie mas pracujících. Růst úlohy subjektivního činitele znamená trvalé prohlubování socialistického demokratismu a jeho předpokladů, tj. rozvíjení odpovědné funkce socialistického státu, znamená odpovědný přístup masových organizací a především vedoucí funkci komunistické strany. To je zabezpečováno pouze neustálým prohlubováním principu demokratického centralismu a na něj navazujících dalších leninských principů organizace a řízení (zvláště zákonitosti kritiky a sebekritiky, jednoty odborné a politické činnosti, osobní odpovědnosti a kolektivního řízení atd.).

Růst úlohy subjektivního činitele se uskutečňuje prostřednictvím trvalého prohlubování vedoucí politické úlohy dělnické třídy ve společnosti, determinované socialistickou ekonomikou a zajišťované politickým a stranickým vedením. Sama političnost akcí subjektu je dána ekonomickým bytím především socialistické dělnické třídy, podstatnými rozdíly v jejím ekonomickém postavení vzhledem k dalším skupinám pracujících, úkoly v prohlubování třídního vedení i homogenity jako předpokladu růstu sociální stejnorodosti,

jakož i trvalými úkoly boje proti třídnímu protivníkovi, obrany i rozvoje světového socialistického systému, rozvoje dělnického a revolučního hnutí atd.

Politická pokrokovost, revoluční tradice a účinnost současného třídního vystupování dělnické třídy je dána úrovní její společensko-politické organizace, rámcově určené již povahou ekonomické organizace třídy a zejména určované vedoucí organizací a ideovou úlohou strany vůči třídě. To se zpětně projevuje v koncentraci třídní zkušenosti a uvědomění, ve společném postupu, v třídní homogenitě.

Rozhodující zdroj trvalého prohlubování vedoucí politické úlohy dělnické třídy je dán tím, že je hlavním nositelem zákonitosti demokratického centralismu v politickém systému. Má-li dělnická třída účinně plnit svou ekonomickou úlohu, je nutné trvale ji organizovat tak, aby byl dán plný průchod celospolečenskému dosahu její třídní aktivity, neustále ji uvědomovat o smyslu její vlastní třídní činnosti a vzděláním a výchovou jí umožňovat, aby své uvědomění mohla měnit v praktické akce. Tím se jí dávají možnosti aktivně vystupovat v celé struktuře politické organizace socialismu, posilovat neustále svou funkci rozhodujícího jádra rozvoje socialistického demokratismu, demokratického centralismu.

Rozvoj aktivity dělnické třídy je, jak zdůrazňuje právem I. Hruza, klíčem „k rozvoji pozitivní politické aktivity všeho našeho pracujícího lidu“ [Dělnická 1973 : 124]. Přímá a zprostředkovaná občanská, odborová, mládežnická, stranická odpovědnost dělnické třídy se vzájemně prostupují, tvoří neoddělitelnou jednotu v socialistické politice, v politice státu, strany, masových organizací. Jedině jednotné působení všech politických institucí může zajistit, aby se státoprávními akty, celou silou a vahou socialistického státu zabezpečoval trvalý rozvoj socialistického vlastnictví, prohlubování základu vedoucí úlohy dělnické třídy. Moc socialistického státu je zmnohonásobena organizovaností, uvědomělostí, s níž pracující, v čele s dělnickou třídou, plní své společenské úkoly.

Nejúplněji a nejdůsledněji se vedoucí společenská úloha (ekonomická i politická) dělnické třídy může projevit pouze díky

činnosti komunistické strany. Komunistická strana je nejprzednější, ideově nejvzrálější a organizačně nejvyspělejší částí třídy. Jako politická instituce dělnické třídy (a tím i všech pracujících) spojuje ve své vlastní činnosti a v praxi třídního hnutí marxismus-leninismus, vědecké poznání zákonitostí se samotnou touto praxí, uplatňuje otevřeně a důsledně třídní přístup a tak uskutečňuje vedoucí úlohu dělnické třídy. Současně však dělnickou třídu překračuje i v tom směru, že se nezabývá bezprostřední výrobní činností, že není absolutní totožností mezi jejím působením ve výrobě a působením dělnické třídy samé. Strana je politicko-řídící, tj. organizační a ideovou institucí, politickou institucí, je spjata s nadstavbou společnosti. Proto je správným závěr, že politické hnutí *třídy* tvoří ti, kdož jsou ekonomicky dělníky [Dělnická 1973 : 131].

Komunistické a dělnické strany socialistických zemí věnují mimořádnou a trvalou pozornost jednotě teoretické, řídící, praktické činnosti strany a jejímu účinku v prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy. Takovýto důsledný přístup je také základem politických spojení, dlouhodobých, trvalých svazků mezi dělnickou třídou, družstevním rolnictvem a socialistickou inteligencí.

Rozvoj socialistického vědomí dělnické třídy

Při budování rozvinuté socialistické společnosti neustále rostou požadavky na úroveň socialistického uvědomění, na vědecký základ myšlení a jednání nejširších lidových vrstev, na jednotu mezi rozvojem teorie a tvořivou aktivitou pracujících, na účinné využívání objektivních zákonitostí socialismu.

Celkové společenské postavení a úloha dělnické třídy, její třídní zkušenost a ve-

dení komunistickou stranou, se promítá ve specifickém běžném vědomí dělnické třídy a zvláště v úrovni totožnosti tohoto běžného vědomí s vědomím vědeckým. Dělnická třída má takové politické, politicko-organizační, morální, charakterové a pocitové vlastnosti, které jsou produktem jejích revolučních a pracovních tradic, návyků a zvyků, jsou svědectvím jejího revolučního zakalení, politické zralosti a autority.¹¹

Jak zdůraznil L. I. Brežněv, „vyspělý dělník dneška je člověk s dokonalými znalostmi, s velkým kulturním přehledem, uvědomělým a tvůrčím vztahem k práci. Je hospodářem ve výrobě, člověkem, který je odpovědný za všechno, co se děje ve společnosti. Takový dělník je politicky aktivní, je nesnášenlivý vůči lajdáctví a nezodpovědnosti, vůči všem nedostatkům v organizaci výroby. Je nesmířitelným nepřitelem všech projevů měšťáctví, všech přežitků minulosti ve vědomí a jednání lidí. Ideály strany, ideály komunismu se staly pro takového dělníka podstatou celého jeho světového názoru, určují jeho jednání, jeho vztahy k lidem, celou jeho orientaci“ [Brežněv 1973 : 5].

Dělnická třída má největší zájem na šíření a prohlubování vědeckého světového názoru, na účinném vědeckém postižení zákonitostí svého ekonomického a politického postavení, na hlubokém poznání zákonitostí společenského procesu a jejich účinném ovlivnění, na jednotě teorie a praxe. Efektivita poznání a jednání v celé společnosti je spjata s jejím pohledem na společnost a úkoly společnosti jsou spjaty s jejím způsobem řešení problémů, s třídností a stranickostí. Její objektivní vztah k socialistické ekonomice, ke společenskému a politickému zřízení, její třídní zájem podmiňuje otevřenost vůči vědě, zájem na jejím maximálním využití a současně se

¹¹ Patří k nim organizovanost, disciplinovanost, kázeň a současně aktivita, iniciativa, dále uvědomělost (v poměru k práci a společnosti), zásadovost, ale také smysl pro nové, pokrokové, tvůrčí vztah k práci a společnosti, novátorství. Dělnická třída je nositelkou takových morálních vlastností, jako je oddanost věci své třídy, socialismu, odpor vůči soukromovlastnické, individualistické, egoistické morálce, kolektivismus, schopnost povznést se nad úzké osobní, skupinové zájmy, soudružství, solidarita (internacionalismus a vlastenectví). Jsou pro ni příznačné charakterové vlastnosti, jako je

smysl pro odpovědnost, principiálnost, důslednost, nesmířitelnost k nedostatkům, rozhodnost, smělost, vytrvalost, houževnatost, odolnost, obětavost, čestnost, přímost, pevnost, důvěra, optimismus, revoluční romantismus, schopnost snášet obtíže i ztráty, hrdinství. K její pocitové sféře patří nenávisť k vykořisťovatelům a potlačovatelům dělnické třídy a všech pracujících, hrdý pocit vlastníka výrobních prostředků a hospodáře, cit pracovního hrdinství a slávy, cit příslušnosti k dělnické třídě, internacionální a vlastenecký cit atd.

promítá v třídní orientaci a charakteru vědy samé, jako podmínce účinného plnění vědeckých úkolů.

Přeměna dělnické třídy v třídu pro sebe získává v podmínkách socialismu kvalitativně nové podoby, díky socialistickému vlastnictví, politické moci dělnické třídy, rozhodující úloze marxismu-leninismu. Má však nadále podobu reálného, objektivního procesu, který se prohlubuje především praktickým růstem vnitřní stejnorodosti dělnické třídy, stále účinnějším plněním její společenské úlohy.

Socialistické dělnické uvědomění se pod vedením strany, za pomoci státu a masových organizací rychle rozvíjí. Proces usnadňuje cílevědomé, nepřímé i bezprostřední ovlivňování především růstu dělnických pracovních kolektivů. V nich se promítají vlastnické, politické a duchovní normy a hodnoty, tyto kolektivy jsou průsečíky vztahů, v nichž dominuje prohlubující se proces socialistického vlastnictví.

Na určující základní — ekonomickou, politickou a ideovou — strukturu navazují vztahy přátelské, osobní a zčásti i příbuzenské, jejichž základem je vztah třídního soudružství.

Pro marxisty je jednoznačným závěr, že třídní vědomí a uvědomění je spjato s rozvojem schopností dělníků, uskutečňováním pomocí vzdělání, růstu kvalifikace, kultury práce a výroby (a ostatně i uspokojováním materiálních potřeb). Nejvýznamnější školou, která završuje poznatky získávané ve všeobecném a odborném vzdělávacím procesu, je však sám ekonomický a zvláště politický proces.¹²

4. Materialistickomunistické pojetí socialistické dělnické třídy

Dimenze socialistické dělnické třídy

Uskutečňování vedoucí úlohy dělnické třídy je podmíněno rozvojem všech stránek

její třídní existence, především jejím ekonomickým bytím, sociálně ekonomickým postavením. Postavení a rozvoj dělnické třídy je určován soustavou společenských vztahů, zákonitostmi vývoje celé sociálně třídní struktury. Současně však právě v postavení a aktivitě této třídy jsou v nejrozvinutější podobě promítnuty socialistické charakteristiky ekonomické, politické a ideologické struktury, což se zpětně odráží na vedoucí úloze dělnické třídy vůči třídám, skupinám a vrstvám, v celém společenském pohybu.

Osvobození dělnické třídy musí být, jak zdůrazňoval B. Engels, dilem dělnické třídy samé. Není možné bez vedoucí úlohy strany a není možné, aniž současně dělnická třída osvobodí celou společnost. Různé stránky systému kapitalismu se nejkoncentrovaněji projevují právě v postavení proletariátu, který je existenčně nucen vést boj proti celému systému, osvobodit se sociální revolucí, uplatněním své revoluční hegemonie, své třídní diktatury. Také požadavky rozvoje socialistické společnosti se nejkoncentrovaněji projevují v postavení socialistické dělnické třídy. Díky existenčním podmínkám, v nichž socialistická dělnická třída působí (zejména konkrétní úrovni rozvinutosti výrobního způsobu), byl překonán antagonistický rozpor mezi třídním individuem a osobním individuem (Marx, Engels), zachovává se však ještě toto odlišení jako rozpor neantagonistický. Právě důsledným uplatněním možností a odpovědností dělnické třídy se tento rozpor může řešit.¹³

Společensko-ekonomická formace a její jednotlivé sféry tvoří prostředí dynamického rozvoje dělnické třídy, jsou s ní spjaty vnějšími rozpory. Dělnická třída je objektem poměrů a současně rozhodujícím subjektem jejich formování. Rozvoj tvůrčí činnosti dělnické třídy je nemožný bez rozvíjení možností a odpovědnosti všech pra-

¹² Také zde se objevují rozdíly v přístupu. Část vědců spojuje růst tvořivého potenciálu, založeného zvláště na kulturním, kvalifikačním, vzdělanostním, profesionálním růstu, s oblastí výrobní technické úlohy dělnické třídy, se „sociálně profesionální operativností“ v podmínkách „urychleného vědeckotechnického pokroku a revolučních změn ve společenských vztazích“ (Istoričeskaja 1974 : 34). Skupina autorů knihy *Rabočij klass SSSR...*, aniž tuto sféru podceňuje, charakterizuje její „schopnost historické tvořivosti“ jako „vytvoření a upevnění nových forem společenských spojení, nových metod cílevědomého zdokonalování společenských

vztahů...“ Právě s těmito rysy spojuje její misi „ekonomického sjednotitele společnosti“ a její vedoucí úlohu v ekonomice (Rabočij 1975 : 135).

¹³ Velmi složitý, odvozený problém je formování jednotného socialistického způsobu života různých tříd a vrstev, úloha dělnické třídy v tomto procesu. V této souvislosti se často setkáváme se stanoviskem, že vzory způsobu života nacházejí ve stále menším stupni bezprostředně třídní podklad (Stomczyński 1976 : 46; Istoričeskaja 1974 : 39). Je nutno konkrétně rozpracovat problém rostoucí úlohy dělnické třídy v tvorbě socialistického životního způsobu.

cujících, její aktivita je však rozhodujícím předpokladem takové iniciativy. Vnitřní vztahy v systému jsou neoddělitelně spjaté s vnějším prostředím.

Neoddělitelným znakem dělnické třídy v socialismu (nacházejícím výraz také v její ideologii a uvědomění) je její spjatost se světovou dělnickou třídou. Jak uvádí J. Krasin, „dělnická třída těch zemí, kde je vytvořena reálná socialistická společnost, vystupuje jako síla internacionální, síla revoluční, jako přední oddíl mezinárodní armády práce“ [Istoričeskaja 1974 : 45]. Zvláštní postavení zaujímá sovětská dělnická třída, která se rozvíjí již v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti a je hluboce ovlivněna skutečností, že jako první dovršila a uhájila vítěznou socialistickou revoluci, dala pevný základ pokroku světového revolučního hnutí, poskytovala tomuto hnutí cílevědomě a účinně všestrannou pomoc.¹⁴

Ve vztahu vnitřních a vnějších rozporů jsou však rozhodující vnitřní rozpory. Je tudíž nezbytné postihnout specifiku pohybových zákonitostí systému vznikajících ze specifického vztahu komponent, struktury a systému, objektové a subjektové stránky, bytí a vědomí systému „dělnická třída v socialismu“. Je nutné odhalit základní hybný rozpor, v němž se koncentrují nejvýznamnější aspekty všech stránek existence a funkcí třídy. Takovým postupem lze odhalit jádro dělnické třídy, strukturu jejích podskupin a vrstev, její hranice, stanovit kritérium třídní a společenské účinnosti, pokrokovosti v postupu těch či oněch oddílů dělnické třídy. Hranice i jádro dělnické třídy jsou konkrétně historicky určeny. Proměnlivé (pohyblivé) jsou objektivně, díky objektivní dialektice vztahů, které je formují.

Jednotlivé oddíly dělnické třídy se od sebe liší rozvinutostí rysů třídy, zejména vzhledem k charakteristice jádra. V. I. Lenin hovořil o „ryzím proletariátu“, který je obklopen „spoustou neobyčejně nesourodých přechodných typů od proletáře k proletáři“, o „vyspělých a méně vyspě-

lých vrstvách“ [Lenin 1955 : 68]. Zahrnoval do dělnické třídy nejen její městské jádro z továren a závodů, ale také zemědělské námezdní dělníky, dělníky lesnické, stavební, obchodně účetní proletariát apod.

S problémy nesourodých, přechodných typů se setkáváme také v socialismu.

Jádro dělnické třídy

Specifikace dělnické třídy (jejího jádra) dosahujeme zdůrazněním a rozbořením ekonomických vztahů, jak jsou formovány ve velkém průmyslovém závodě (u technicky dokonalých strojů, ve vedoucích výrobních odvětvích, např. v těžkém průmyslu, ocelárnách, strojírenství, ale také v rudných dolech).¹⁵

Velkou pozornost věnuje u nás těmto otázkám I. Hruza, který na základě rozboru prací klasiků dospívá k závěru, že „velmi podstatnou stránkou, která shrnuje určitost socialistické dělnické třídy, je její sepětí s výrobními vztahy ve velkých průmyslových závodech. To vtiskuje jejímu postavení ve staré společenské dělbě práce zevšeobecněnou, a proto zvlášť zjevnou podobu“ [Dělnická 1973 : 139]. Prostřednictvím technicko-ekonomické stránky se vyjevuje podstata výrobních vztahů jednak pro váhu, jakou tato stránka objektivně má pro samo formování výrobních vztahů a pro určení třídy, jednak pro názornost, s níž je tímto způsobem podstata třídy představována, a to především v jejích sociálně ekonomických, ale i technicko-ekonomických, politických a ideologických rysech.

Objektivní postavení dělníků ve velkých kapitalistických továrnách (výrobní, sociálně ekonomické postavení) poskytuje ve srovnání s *dělníky* v malém podniku a s rozptýlenými *výrobci* „zvláštní výhody“. Spočívají v tom, že vykořisťování práce skutečných výrobců (základní ekonomický vztah) je tu zespolečenštěné, všeobecné, překonává stav, kdy zvláštní a specifické poměry (např. osobní podnikatelská politika) zastíňují obecnou zákonitost. Vyk-

¹⁴ Na úkol zformulovat rozvinuté vědecké určení obecných a zvláštních rysů sovětské dělnické třídy jako předního oddílu světového proletariátu poukazují autoři knihy *Rabotčij klass SSSR...* (Rabotčij 1975 : 23).

¹⁵ Pojem „průmyslový proletariát“ rozvádí např.

A. Galkin. Podle jeho vymezení jsou to „pracující, kteří jsou zaměstnáni v obráběcím, důlním průmyslu, ve stavebnictví, v dopravě a komunálních službách, ve spojení a ve skladovém hospodářství“ (Istoričeskaja 1974 : 129).

řišťování je koncentrováno, je vyvinuté, čisté, intenzivní. Organizace zde již nemá podobu osobních a zvláštních aktů, opatření vlastníka vůči těm či oněm výrobcům, ale podobu všeobecných, všechny zavazujících zařízení. Jak zdůrazňuje V. I. Lenin, nestojí proti dělníkovi nespravedlnost jednotlivce, ale koneckonců nespravedlnost celé státní moci, celého společenského zřízení. Ukazují se zřetelně obrysy existence vlastní třídy a také třídy protivníka, buržoazie, propast vytvářená bohatstvím, postavením, vlivem, okolností, že proletář nejen nemá s kapitalistou nic společného, ale že nutně musí bojovat za zájmy své třídy proti celé třídě kapitalistů, proti zřízení, které této třídě slouží, tj. „ve jménu všech pracujících proti všem třídám žijícím z cizí práce“. Dělnická třída v těchto podmínkách „není již ničím spjata se starou společností, zcela vybudovanou na vykořisťování; samy podmínky její práce a životní situace ji organizují, nutí ji přemýšlet a umožňují jí vystoupit na jeviště politického boje“. Takto továrna „sjednotila a ukázala proletariát, naučila jej organizovanosti, postavila jej v čelo všech ostatních vrstev pracujících a vykořisťovaného obyvatelstva“ [Lenin 1951 : 99; Lenin 1952 : 201, 202; Lenin 1953 : 391].

Také v socialistické společnosti vytváří činnost ve velkozávodech zvláště příznivé pracovní i životní podmínky pro socialistickou dělnickou třídu, výrazně ovlivňuje formování jádra dělnické třídy. Ve velkozávodech se vytvářejí nejdůležitější materiální hodnoty z hlediska různých odvětví a společenské spotřeby, podněcují se procesy vědeckotechnického rozvoje. Velkozávody však především stimulují rozvoj špičkových podob ekonomických, sociálních vztahů i rozvoj socialistických osobností. Umožňují vyhraněně formulovat třídní zájmy a potřeby dělnické třídy, ský-

tají nejlepší prostor pro rozvoj socialistických vlastnických vztahů, v nichž se nejsnadněji prosazují procesy přeměny třídy o sobě v třídu pro sebe, procesy odborného, všeobecného vzdělání a kvalifikace, zvyšování technicko-kulturní úrovně atd.¹⁶

Hranice dělnické třídy

Zatímco v otázkách jádra existuje široká shoda mezi marxisty, v řešení otázky hranic se setkáváme s velkou růzností názorů. Týká se jak vztahu jádra a třídy, tak zejména kritérií odlišení dělnické třídy a například různých skupin zaměstnanců.¹⁷

V socialistické společnosti byl učiněn významný krok vpřed k sociálně stejnorodé společnosti. S rozvojem socialistického vlastnictví se uvádí do prudkého pohybu také společenská dělba práce, jsou překonány její tvrdé hranice. Proces růstu vzdělání, kvalifikace, pracovní kultury, aktivity ve výrobní a společensko-politické činnosti, v řízení a správě, nabývá masového charakteru. Na druhé straně socialistická inteligence a zaměstnanci-nespecialisté pocházejí ve většině z dělnické třídy a rolnictva, svou řídicí činností slouží jejich základním potřebám, tj. spojují se (R. Kosolapov používá obrat „smykajutsja“, tj. semknout se) s nimi svými základními zájmy a cíli.

Všichni marxisté se shodují na stanovisku, že zaměstnanci jsou odlišeni nikoli podle základních třídotvorných znaků, ale podle profesionálního hlediska, podle technicko-ekonomické dělby práce. Část vědců přitom zdůrazňuje především, že dochází k prudké dynamice „různých profesionálních (vnitrotřídních a mezitřídních) sociálních skupin, postupně ztrácejících své třídně odlišné rysy“ a vystupujících v procesy stírání rozdílů mezi třídami stále výrazněji. Tito autoři nepovažují zaměstnan-

¹⁶ Rozhodující pro formování jádra jsou koneckonců procesy, jež rozvíjí dělnická třída ve výrobním procesu. Dělnici v menších závodech, stavební, dopravní dělníci, dělníci ve státních statcích, pomocní dělníci apod. jsou v řadě směrů ekonomicky znevýhodněni. Mezi jejich technickými a organizačními možnostmi a úrovní sociálně ekonomické aktivity však není žádná fatální souvislost. Profesionálně kvalifikační rozdíly např. mohou být politicky účinné a ideologicky uvědomělé zčásti vyváženy orientací na obecné vlastnosti třídy, konkrétně aktivizací postoje hospodáře na pracovišti, který se skromnými prostředky dosahuje maximálních společenských efektů. Stejně je tomu koneckonců u hledisek vzdělanosti, velikosti příjmu, u rozdílů

v životních podmínkách a v úrovni a celkovém způsobu práce a života.

¹⁷ Na již zmíněné vědecké konferenci byl např. hájen názor, že „k dělnické třídě v širším smyslu patří všichni námezdní dělníci v jiných výrobních sférách — stavební, dopravní, v zemědělství atd., ale i námezdní výkonní pracovníci ve sféře oběhu a hmotných služeb (pracovníci obchodu atd.), ale ti nejsou jádrem této třídy“, spolu s názorem, že sovětozní dělníci jsou částí dělnické třídy, a s názorem, že Leninovy poznámky o zemědělském proletariátu tuto třídu charakterizují „jako nejbližšího spojení revoluce dělnické třídy za kapitalismu (tj. průmyslových dělníků) a nikoli jako její přímou součást“ (Dělnická 1973 : 176, 224, 73 pozn. 83).

ce za mezivrstvu, ale zdůrazňují jejich rovnost s dalšími kategoriemi pracujících ve vztahu k výrobním prostředkům (fakticky jde o to, že se stali rovnoprávními). Odlišují je pouze „historicky druhořadými zvláštnostmi“ (např. zaměstnáním na základě dělby práce, vzdělaností, vyšší profesionální kulturou apod.) [Istoričeskaja 1974 : 36]. Zaměstnanci tak získávají „v tom či onom stupni“ základní třídotvorné znaky dělnické třídy, či družstevního rolnictva. Z toho se vyvozuje, že „vysoce kvalifikovaní dělníci jsou svými základními výrobními a kulturními charakteristikami blíže k inženýrsko-technické inteligenci než k nositelům nekvalifikované ruční práce. Zemědělství mechanizátoři, kteří pracují v kolchozech, jsou blíže dělníkům v průmyslu než k té části kolchozníků, která plní tradiční, nekvalifikované zemědělské práce, atd.“ [Istoričeskaja 1974 : 38].¹⁸

Objevují se však také stanoviska, že zaměstnanci a dělnická třída zaujímají nadále nestejně místo ve společenské výrobě, že jejich splnutí se přiblíží, až se bude u naprosté většiny pracovníků harmonicky spojit vysoce kvalifikovaná duševní práce s tvůrčí, povznášející prací fyzickou, tj. na vyšší úrovni sociální zralosti, než bylo dosud dosaženo [Rabočij 1975 : 42]. Většina autorů se vyslovuje proti tomu, aby navzdory procesům postupné integrace (např. zemědělského proletariátu do průmyslového) byl přeceňován stupeň shody mezi průmyslovým a například obchodním a účetním proletariátem [Istoričeskaja 1974 : 128]. S těmito názory se ztotožňují.

Zvláště se diskutuje o vztahu mezi inženýrsko-technickými pracovníky a dělnickou třídou (což ovšem není totožné se vztahem inženýrsko-technických pracovníků k výkonnému personálu, k převážně fyzicky pracujícím). Všichni diskutující oceňují velký význam intelektuální práce pracovní činnosti na jedné straně a stále většího přechodu stále početnějších skupin inženýrsko-technických pracovníků přímo do bezprostředního výrobního procesu.

Část marxistů však zdůrazňuje sblížení, srůstání inženýrsko-technické inteligence s dělnickou třídou, její přeměnu v „intelektuální oddíl dělnické třídy“. Silně přitom zdůrazňuje aktuálnost tohoto procesu (hovoří o dohledné perspektivě, o tom, že tento proces probíhá „doslova před námi“). Současně říká, že míra tohoto slévání závisí na míře slévání dělnické třídy s družstevním rolnictvem. Kolektiv dila *Rabočij klass SSSR*... však, podle mého názoru právem, poukazuje na to, že nepřijatelným základem stanoviska „o přeměně inženýrsko-technické inteligence v intelektuální oddíl dělnické třídy v důsledku jejich stejnému vztahu k všelidovým výrobním prostředkům je ztotožnění reálného obsahu ekonomických vztahů s právní formou jejich výrazu“ [Rabočij 1975 : 34].

* * *

Ve stati jsme se pokusili naznačit základní dimenze existence a rozvoje socialistické dělnické třídy. Vědomě jsme zatím nerozpracovávali zvláště problémy vnitřní struktury (jádra, vrstev, hranic), jimž chceme věnovat pozornost ve zvláštní studii.

Literatura

- Brežněv, L. I.: *Leninským kursom. Reči i statji*. T. 3. Moskva, Politizdat 1972.
 Brežněv, L. I.: *Projev na 15. sjezdu sovětských odborů*. Odborář č. 8, 1973.
Dělnická třída a současnost. Praha, Svoboda 1973.
 Formánek, M.: *Sociologie a vlastnictví*. Sociologický časopis 1972, č. 5.
Istoričeskaja missija rabočego klassa i ideologičeskaja borba. Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literatury 1974.
 Katušev, K. I.: *Sovětskij rabočij klass i komunističeskaja partija v uslovijach razvitoj socializma*. Rabočij klass i sovremennij mir, 1973, č. 5.
 Kronrod, J. A.: *Zakony političeskoj ekonomii socializma. Očerki metod i teorij*. Moskva, Mysl, 1966.
 Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 1*. Praha, Svoboda 1951.
 Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 2*. Praha, Svoboda 1952.
 Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 7*. Praha, SNPL 1953.
 Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 18*. Praha, SNPL 1957.
 Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 31*. Praha, SNPL 1955.

¹⁸ V jiné poloze vyjádřil své stanovisko W. Wesołowski v polemice proti Mincovi. Bránil se závěru, že „dva fyzicky pracující (např. soustružníci) budou zařazováni do dvou různých tříd, a to pouze proto, že jeden pracuje v podniku státním a druhý v podniku družstevním. Analogicky by do dvou tříd patřili dva inženýři nebo dva ředitelé, a to jedině

proto, že by pracovali ve dvou odlišných hospodářských sektorech“ (Wesołowski 1969 : 15). V současné době je formulován názor o hraničních skupinách, které mají „své základy ve vlastnických vztazích, jakož i v charakteru práce“ (Stomczyński 1976 : 45).

- Lenin, V. I.: *Poľnoje sobranije sočiněnij*, t. 40. Moskva, GIPL 1963.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*. Sv. 1. Praha, SNPL 1956.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*. Sv. 2. Praha, SNPL 1957.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*. Sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*. Sv. 4. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K.: *Kapitál*. Sv. 1. Praha, SNPL 1954.
- Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě*. Sv. 1. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K.: *Rukopisy "Grundrisse"*. Sv. II. Praha, Svoboda 1974.
- Minc, B.: *Klasy i warstwy w społeczeństwie socjalistycznym*, *Politika* 1961, č. 39, 42, 46.
- Rabočij klass SSSR i jego veduščaja rol v stroitelstve kommunizma*. Moskva, Izdatelstvo „Nauka“ 1975.
- Semjonov, V. S.: *Kapitalizm i klassy. Issledovanija socialnoj struktury sovremennogo kapitalističeskogo obščestva*. Moskva, Izdatelstvo „Nauka“ 1969.
- Ślomeczynski, K., Wesołowski, W.: *Kierunki przemian struktury klasowej*. Nowe Drogi 1976, č. 11.
- Socialističeskoje obščestvo. Socialno filosofskie problemy sovremennogo sovětskogo obščestva*. Moskva, Izdatelstvo političeskoj literatury 1975.
- Wesołowski, W.: *Třidy, vrstvy a moc*. Praha, Svoboda 1969.
- Zábrahová, L.: *Třídňě sociální struktura ve výstavbě socialismu*, Praha, Svoboda 1976.

Резюме

Форманек, М.: К вопросу о формировании и роли социалистического рабочего класса

Автор пытается в статье дать более конкретное теоретическое определение социалистического рабочего класса на основании развития определения пролетариата Марксом и ленинских характеристик основных классовых черт и их взаимосвязи. Особое внимание он уделяет оценке результатов дискуссии о социалистической собственности с точки зрения определения рабочего класса, а в методологическом плане применению диалектически комплексного подхода к отношению между основными и производными признаками класса.

В первой части статьи автор выражает свою точку зрения в дискуссии о значении ленинского определения класса и указывает на его применимость к классам при социализме. В частности, он останавливается на следующих признаках: «место в общественной системе производства» и «отношение к средствам производства». В центральной части статьи, посвященной двум сторонам способа производства и их связи с положением классов, автор указывает на связь между технико-экономическим и социально-экономическим обобществлением, пытается уточнить, чем обусловлена в социально-экономическом смысле руководящая роль рабочего класса.

В третьей части подробно анализируются социально-политические и культурно-идеологические стороны положения и роли рабочего класса, особенно в связи с их ролью в развитии социалистических общественно-экономических отношений и собственности. В четвертой части автор заканчивает изложение характеристики рабочего класса, вытекающее из диалектического монистического подхода. Он рассматривает проблемы измерений рабочего класса, его ядра и границ.

В заключении автор пытается в кратких формулировках подытожить основное определение социалистического рабочего класса.

Summary

Formánek M.: On Problems of the Formation and Role of the Socialist Working Class

The aim of the present paper is to elaborate a more concrete theoretical definition of the socialist working class with the aid of developed Marx's delimitations of the proletariat on the one hand, and Lenin's definitions of basic class characteristics and their interrelations on the other. Special attention is paid to the significance of the evaluation of the results of discussions concerning socialist ownership for the definition of the working class, and, on the methodological level, to the application of the aspect of dialectical complexity to the interrelation of basic and derived class characteristics.

The first part of the paper expounds on the author's standpoint to the discussion on the significance of Lenin's definition of classes and brings out its applicability to classes under socialism. Particular attention is focussed on the characteristics "place in the social production system" and "relation to means of production".

The key part, concerned with two aspects of the mode of production and their relationship to the position of classes, demonstrates the interconnection between technico-economic and socio-economic socialization. An attempt is made to specify whereby, in the socio-economic sense, the leading role of the working class is conditioned.

The third part analyzes in more detail the sociopolitical and culturally ideological aspects of the position and role of the working class, particularly in connection with the role they play in the development of socialist socio-economic relations and ownership.

In the fourth part, the explication is brought to a close by a characterization of the working class, as it follows from the dialectical monistic approach. It deals with problems of the working class' dimensions, its core and its limits.

In conclusion, the paper endeavours to summarize the basic definitions of the socialist working class in concise formulations.